

EUCHARYSTIA W „ARTYKUŁACH SZMALKALDZKICH”

Ekumenizm doktrynalny wymaga ponownego odczytania pism reformatorów oraz *Ksiąg Symbolicznych* Kościołów i społeczności chrześcijańskich.¹ Do takich należą również *Artykuły Szmalkaldzkie* (AS). Wyrażają one stanowisko Marcina Lutra na potrzeby przygotowywanej przez Rzym sesji soboru powszechnego. W niniejszym studium zajmiemy się nauką głównego Reformatora dotyczącą Eucharystii, którą zawarł w AS.² Punktem odniesienia i ewentualnej oceny myśli Marcina Lutra będzie współczesny ekumeniczny komentarz do *Konfesji Augsburskiej* (KA), uwzględniający w miarę aktualny stan badań nad reformacyjną teologią. Chodzi tu o publikację: *Confessio Augustana, Bekenntnis des einen Glaubens. Gemeinsame Untersuchung lutherischer und katholischer Theologen*.³

OKOLICZNOŚCI POWSTANIA „ARTYKUŁÓW SZMALKALDZKICH”

Księżę elektor Johann Friedrich von Sachsen przyczynił się do powstania tzw. Związku Szmalkadzkiego (27 II 1531). Początkowo przystąpiło do tej organizacji

¹ Za podstawowe pisma swego wyznania, oczywiście obok Pisma Świętego luteranie przyjęli: Skład Apostolski, Symbol Nicejski, Symbol Atanazjański, Konfesję Augsburską, Apologię Konfesji Augsburskiej, Artykuły Szmalkaldzkie. Mały i Duży Katechizm (Marcina Lutra), Formułę Zgody oraz Księgę Zgody. Podstawowe Księgi Wyznania ewangelicko-reformowanego to: 67 tez Ulricha Zwingliego, Wprowadzenie z Zurychu (1523), 10 mów z Dysputy w Bernie (1528), Fidei ratio (1530), Tetrapolitana (1530), Wyznanie w Bazylei (pierwsze i drugie), Wyznanie Helweckie, Wyznanie z Genewy (Kalwin 1536), Katechizm z Genewy (1545), Zgoda z Zurychu (1549), Formula consensus helvetici (1675), Confessio gallicana (1559), Wyznanie Belgijskie, Confessio Scotica (John Knox i inni 1560), Wyznanie Węgierskie (1526), Ugoda Sandomierska (1570), Deklaracja Toruńska (1645), Confessio bohemia (unia z 1575), Katechizm heidelbergi, Confessio Sigismundi vel Confessio brandenburgica (1614), Westminster Confession (purytanie 1647). Zob. Der Große Herder Bd I 1952 c. 1192—93. Por. Edmund Piśczek, Colloquium Charitativum. Encyklopedia Katolicka T. 3 Lublin 1979, k. 546—547; Die Konkordie reformatorischer Kirchen in Europa: Leuenberger Konkordie. Eine Einführung mit dem vollen Text. Hrsg. von Werner Löhrke. (Verlag Otto Lembeck, Frankfurt 1985); Jan Rohls, Theologie reformierter Bekenntnisschriften. Von Zürich bis Barmen (UTB 1453).

² Korzystam z paralelnej edycji łacińskiej i niemieckiej: Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-lutherischen Kirche. 7. Auflage. Göttingen Vandhoeck & Ruprecht 1976 (BS); z polskiego tekstu: Wybrane Księgi Symboliczne. Warszawa 1980 (WKS). Dla Artykułów Szmalkaldzkich przyjmuję skrót: AS; dla Konfesji Augsburskiej: KA.

³ Paderborn 1980.

sześciu książąt oraz jedenaście miast niemieckich, które chciały wspierać ruch reformacyjny. Szmalkald (Schmalkalden) jest miejscowością w Turynii na południe od Erfurtu i Eisenach. Opracowanie teologiczne, które przyjęło się później nazywać AS napisał, częściowo własnoręcznie, częściowo podyktował Marcin Luter.⁴ Pracy tej podjął się Reformator na wyraźne zlecenie swego wielkiego świeckiego prorektora. Ów «teologiczny testament» Lutra, jak zwykle się określać AS, powstał w Wittenberdze, w końcu 1536 roku. Oryginał dzieła przechowuje Biblioteka Uniwersytetu w Heidelbergu.⁵ Marcin Luter posiadał świadomość, że AS stanowią streszczenie jego teologicznych poglądów (BS 409), są manifestem reformacyjnym oraz w pewnym sensie testamentem. Przekonanie to uzasadniała również poważna choroba Reformatora w trakcie pisania *Artykułów*, która zmusiła Autora do dokonania skrótu w części trzeciej oraz do dyktowania tekstu.⁶

Bezpośrednią przyczyną powstania AS była zapowiedź zwołania soboru powszechnego do Mantui (25 maja 1537) przez papieża Pawła III. Do uczestnictwa w soborze zostali również wezwani przedstawiciele obozu Reformacji. Jak wiadomo, obrady nie rozpoczęły się w wyznaczonym terminie, lecz dopiero dnia 13 grudnia 1545 roku w Trydencie. Zadaniem Marcina Lutra było przygotowanie syntezy reformacyjnej wizji chrześcijaństwa, tak, aby ją można było szerzyć i jej bronić podczas obrad soborowych. Twórca Reformacji pragnął uczestniczyć w soborze. Z drugiej strony uważał, iż sobór potrzebny jest tylko katolikom (BS 411). Nie widział bowiem już żadnej możliwości porozumienia z obozem papieskim, a tym samym możliwości dla odnalezienia jedności (BS 414).

Oprócz Marcina Lutra AS podpisali 43 znani teologowie i działacze obozu Reformacji (23—26 II 1537), między innymi Filip Melancton (z votum separatum w sprawie papieństwa) (BS 436—4), Joannes Bugenhagen, Caspar Creutziger, Georgius Spalatinus, Andreas Osiander (1498—1552), profesor Uniwersytetu w Królewcu (1549—1552). Joannes Brenz (1499—1570) przywódca Reformacji w Württembergu (Stuttgart) i południowych Niemczech, przeciwnik zwinglian, upoważnił do złożenia podpisu J. Bugenhagena.

Jest zastanawiające, że *Artykuły* nie odegrały większej roli podczas posiedzenia członków Związku Szmalkadzkiego w lutym 1537 roku. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy była być może nieobecność w Szmalkaldzie ich autora z powodu choroby.⁷ AS nie zdobyły sobie u ewangelickich chrześcijan takiej popularności i znaczenia jak *Katechizmy* Lutra czy *Konfesja Augsburska*. Tym niemniej AS są pismem luterskim o doniosłym znaczeniu. Stąd też w 1580 roku znalazły się w ramach *Księgi Zgody* wśród pism symbolicznych luteranizmu.⁸

⁴ Na temat okoliczności powstania AS, czasu, miejsca, dezyderatów Jana Fryderyka Saskiego wobec Autora pisze B. Lohse. Zob. Bernhard Lohse. Die ökumenische Bedeutung von Luthers Schmalkaldischen Artikeln w: Kirchengemeinschaft, Anspruch, Wirklichkeit... Hrsg. von Wolf-Dieter Hauschild u. and. Stuttgart. Calver Verlag 1986, s. 167 nn.

⁵ W. Niemczyk. Historia powstania Artykułów Szmalkadzkich i Traktatu o władzy i prymacie papieża. WKS s. 348 n. Zob. też. S.C. Napórkowski. Solus Christus. Lublin 1979, s. 185—190. W gromadzeniu literatury przedmiotu skorzystałem z pomocy dyrektora Biblioteki Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej ks. pastora J. Hause.

⁶ B. Lohse. Die ökumenische Bedeutung. j.w., s. 175.

⁷ Gerhard Müller. Luthers theologisches Testament: vor 450 Jahren entstanden die Schmalkaldischen Artikel. *Lutherische Monatshefte* 26 (1987), s. 396.

TREŚĆ „ARTYKUŁÓW SZMALKALDZKICH”

AS dzielą się na trzy części. Pierwsza z nich zawiera doktrynę wspólną całemu chrześcijaństwu, to znaczy naukę o Bogu, Trójcy Świętej oraz Wcieleniu. Marcin Luter odwołuje się tutaj do Składu Apostolskiego i Symbolu Atanazjańskiego. W tym obszarze Reformator potwierdza wspólnotę wiary protestantów z katolikami (BS 415).

Druga część dotyczy soteriologii, Mszy św., papieństwa, kapituł. Stanowi jądro teologii Lutra. Autor domaga się tutaj bezwarunkowego uznania swoich poglądów przez katolików. Jezus Chrystus jest jedynym sprawcą naszego odkupienia. Będąc grzesznikami dostępujemy usprawiedliwienia tylko i wyłącznie dzięki wierze (*sola fide*). Według Lutra jest to podstawowy, istotny artykuł wiary chrześcijańskiej, który zawiera się w nauce św. Piotra [Rz 3,23—28; 4,25] (BS 415). Tekst AS ujawnia wyraźnie «papieski uraz», czy też pewnego rodzaju obsesję Lutra, który formułuje swoje tezy: *przeciw papieżowi, diabłu, światu* (*Contra papam, diabolum, mundum*) (BS 416).

Trzecia część AS stanowi materiał do dyskusji z katolikami z zakresu praxis chrześcijańskiej, eklezjologii, sakramentologii i teologii moralnej.⁹

AS zawierają doktrynę Marcina Lutra dotyczącą Eucharystii. Jest to niewątpliwie kontynuacja nauki zawartej w *Małym Katechizmie*, w *Dużym Katechizmie*¹⁰ oraz *Vom Abendmahl Christi Bekenntnis* z roku 1528, a szczególnie z jego trzeciej części.¹¹ AS odbiegają swoim radykalizmem od irenicznego charakteru KA. W związku z tym kard. J. Ratzinger postawił pytanie o wzajemną relację AS i KA. Ujmując rzecz jeszcze szerzej, należy pytać jakie znaczenie posiadają AS dzisiaj, dla ewangelików oraz katolików.¹² Wokół AS i BS narosła obszerna literatura teologiczna, w formie komentarzy i interpretacji. Nieobecna jest ona jednak w polskim obszarze językowym.¹³

⁸ G. Müller. *Luthers. j.w.*, s. 397.

⁹ G. Müller. *Luthers. j.w.*, s. 296. Zob. B. Lohse. *Die ökumenische Bedeutung. j.w.*, s. 172—173.

¹⁰ Zob. Jacek Jezierski. Sakrament Ołtarza w „Katechizmach” Marcina Lutra. *Studia Warmińskie* 26 (1989), s. 245—249.

¹¹ Por. BS 409. Tekst traktatu o Wieczery Pańskiej znajduje się w: Marcin Luter. Studienausgabe. Band 4. Hrsg. Hans-Ulrich Delius. Evangelische Verlagsanstalt Berlin 1986, s. 13—258. Zob. B. Lohse. *Die ökumenische Bedeutung. j.w.*, s. 173—175.

¹² G. Müller. *Luthers. j.w.*, s. 396.

¹³ Do bardziej znanych, nowszych komentarzy i interpretacji oraz studiów dotyczących AS należą: A verbeck Wilhelm. *Der opfercharakter des Abendmahls in der neueren Evangelischen Theologie*. Verlag Bonifatius Paderborn 1967; B artsch Hans-Werner. *Die unvollendete Reformation des 16 Jahrhunderts. Kritische Überlegung zur gegenwärtigen Geltung der lutherische Bekenntnisschriften*. Hamburg 1968; Baur Joerg. *Luther und Bekenntnisschriften*. w: Luther und Bekenntnisschriften 1981, s. 131—134; Bizer Eugen. *Zum Geschichtl. Verständnis von Luthers Schm. Art. ZKG 57* (1955/56), s. 61—92; *ZKG 59* (1957), s. 287ff; Brecht Martin. *Schwarz Reinhard* (Hrsg.), *Bekenntnis und Einheit der Kirche. Studien zum Konkordienbuch*. Calver Verlag Stuttgart 1980; Cochläus Johannes, Witzel Georg, Hoffmeister Johann. *Drei Schriften gegen Luthers Schmalkaldische Artikel, (1538—1539)*. Münster i.W. 1932; Döllinger Johann. *Die Reformation, ihre innere Entwicklung und ihre Wirkungen im Umfange des Lutherischen Bekenntnisses*. Bd 1—3. Regensburg 1848; Fagerber Holsten.

MSZA RZYMSKA

Akceptacja katolickiej teologii Mszy św. narusza — zdaniem Marcina Lutra — centrum wiary chrześcijańskiej. Godzi w zdrową soteriologię, gdyż narusza zasadę *sola fide*. Stąd też Msza św. w rozumieniu i praktyce życia katolików jest *der größte und schrecklichste Greuel (maxima et horrenda abominatio, BS 416)*, czyli *największą i najstraszliwszą obrzydliwością*, WKS 355). Msza św. jest «ogonem» apokaliptycznego smoka (por. Ap 12,3n; 20,2n), którego poruszenie powoduje destrukcję w otoczeniu (BS 419). Jest po prostu ogonem diabła.

W wersji katolickiej, rzymskiej, XVI-wiecznej, Msza św. jawi się Twórcy Reformacji jako bałwochwalstwo (idolatria, BS 416). Autor AS nie walczy tu z rzeczywistością Eucharystii, lecz z jej strasznym wypaczeniem — jakie jego zdaniem — ma miejsce w teologii i praktyce Kościoła rzymskiego. Reformator szkicuje katolicką teologię Mszy św. Jest ona wg Lutra przede wszystkim ofiarą (Opfer, sacrificium, opus). Jest owocna nawet wówczas, gdy sprawuje ją moralnie niegodny i niedysponowany należycie szafarz. Msza św. pomaga oczyścić się ludziom z grzechów zarówno na ziemi, jak i w czyśćcu.

W rozumieniu doktora Lutra Msza św. w «papiestwie» jest czynem (uczynkiem) ludzkim oraz przejawem typowo katolickiej pobożności. Msza św. jest dziełem (pomysłem) ludzkim. Pochodzi z postanowienia ludzkiego. Jest naszą ofiarą (wir opfern, offerimus, BS 418). I tak np: Luter odrzuca Msze św. wotywnie, choćby o odpuszczenie grzechów i wyproszenie łaski Bożej (BS 422). Msza św. w katolickim kształcie narusza — zdaniem Reformatora — w sposób istotny fundamentalną dla wiary naukę o jednym, doskonałym, wystarczającym, jedynie możliwym i skutecznym pośrednictwie Jezusa Chrystusa w procesie odkupienia, usprawiedliwienia, uświęcenia i zbawienia człowieka.¹⁴

Die Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften von 1529—1537. Göttingen 1965; Gritsch E.W. Jenson R.W. Lutheranism — The Movement and Its Confessional Writings. Philadelphia 1976; Hauschild Wolf-Dieter, Nicolaisen Carsten (Hrsg.) Kirchengemeinschaft, Anspruch, Wirklichkeit. Stuttgart. Calver Verlag 1986; Henning H. Die Lehre vom opus operatum in den lutherischen Bekenntnisschriften. *Una Sancta* 13 (1959); Heuschel Martin. *Der feurige Engel s. Johannes*. Zur einer Stelle Luthers Schmalkaldischen Artikeln. *Luther-Jahrbuch* Hamburg 31 (1964), s. 69—79; Kruska Harald. Luther und das Bekenntnis. Libau 1938; Meinhold Peter (Hrsg.). Kirche und Bekenntnis. Wiesbaden 1980; Müller Gerhard. Luthers theologisches Testament: vor 450 Jahren entstanden die Schmalkaldischen Artikel. *Lutherische Monatshefte* 26 (1987), s. 396—397; Napiórkowski St.C. Solus Christus. Lublin 1979; Niemczyk W. Historia powstania Artykułów Schmalkaldzkich i Traktatu o władzy i prymacie papieża. Wybrane Księgi Symboliczne. Warszawa 1980; Peters Albrecht. Evangelium und Sakrament nach den Bekenntnissen der lutherischen Reformatia. *Oecumenica* (5) 1970, s. 125—176; Prenter Regin. Kirkens lutherske bekendelse. Frederica 1978; Schlink E. Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften. München 3-Ausg. 1948; Schwarzwälder Klaus. Rechtfertigung und Ekklesiologie in den Schmalkaldischen Artikeln. *Kerygma und Dogma* 35(1989), s. 84—105; Volz H. Luthers Schm. Art. ZKG 59, (1957), s. 259—286; Seeba B.G. Das Verhältnis der CA zu den anderen Bekenntnisschriften. w: Albrecht Peters. Kommentar zu Luthers Katechismen. Bd 3.: Das Vaterunser. Vandenhoeck & Ruprecht (38). Bd 5; Volz H. Schmalkaldische Artikel. RGG Bd. V Tübingen 1961, s. 1454—1455.

¹⁴ Zob. Wilhelm Averbeck. Der opfercharakter des Abendmahles in der neueren Evangelischen Theologie. Bonifacius Verlag Paderborn 1967, s. 28—34.

MSZA ZA ZMARŁYCH

Jako idolatrię traktuje M. Luter również Mszę św. ofiarowaną i odprawianą w intencji zmarłych. Wylicza, przy okazji, Msze św. odprawiane w siódmym i trzydziстым dniu po śmierci, w pierwszą rocznicę zgonu, po dniu św. Michała oraz w dzień Zaduszny (BS 420). Zdaniem Reformatora, Msza św. za zmarłych jest nieporozumieniem. Nie znajduje bowiem żadnego uzasadnienia czy podstawy w Objawieniu, w słowie Bożym. Eucharystia jest przecież pokarmem dla żywych. Sakrament Ołtarza jest dla żyjących, tu i teraz, w doczesności (BS 420). Na temat zmarłych, ich losu, czyśćca, pomocy zmarłym ze strony żyjących nie posiadamy żadnej objawionej nauki, żadnego artykułu wiary (BS 421). Objawienia dusz czyśćcowych są fikcją, produktem chorej wyobraźni (BS 422).

Zdaniem Marcina Lutra postawa Ojców Kościoła, ich praktyka modlitwy, choćby w postaci tzw. *commemoratio mortuorum* stosowana przez św. Augustyna nie posiadała większego znaczenia. W żadnym wypadku nie stanowi reguła fidei: *Ex patrum enim verbis et factis non sunt extruendi articuli fidei* (BS 421). Godna potępienia jest praktyka zamawiania Mszy św. czy przyjmowania na Mszę św. za zmarłych, czyli za tzw. dusze czyśćcowe. Jest to rodzaj targu, *jarmark mszalny* (BS 421) i nadużycie (BS 417—418). Marcin Luter piętnuje równocześnie instytucje, które krzewią i organizują pobożność mszalną, a mianowicie kapituły, bractwa, specjalne wspólnoty np.: altarzystów (BS 422, 423).

MSZE KU CZCI ANIOŁÓW I ŚWIĘTYCH

Wódz Reformacji był przekonany, że aniołowie i święci modlą się w intencji Kościoła pielgrzymującego. Jednak wzywanie ich imienia, uciekanie się do ich wstawiennictwa, celebrowanie Mszy św. *ad honorem* aniołów i świętych jest nadużyciem (BS 425).

MSZA PRYWATNA

Odrzucając Mszę św. sprawowaną w wersji papieskiej i w duchu teologii rzymskiej Marcin Luter uważał, że w jej miejsce należy sprawować sakrament Ołtarza, wieczerzę Pańską, pamiątkę Pana. Należy przy tym trzymać się ściśle i wiernie myśli i słów ustanowienia Eucharystii przez Jezusa Chrystusa (BS 426). Stanowisko Reformatora z Wittenbergi w kwestii teologii i liturgii Mszy św. dojrzewało stopniowo. Od chwili bowiem święceń kapłańskich odprawiał ją w zasadzie codziennie, także bez obecności ludu aż do roku 1525. Później zrezygnował z celebrowania prywatnej Mszy św. a nawet ją zwalczał jako *działalność pokątną* (die Winckelmesse)¹⁵. Akcentował eklezjalny, a przeto pub-

¹⁵ Erwin Iserloh, Vilmos Vajta. Die Sakramente: Taufe und Abendmahl. Confessio Augustana. Bekenntnis des einen Glaubens. Gemeinsame Untersuchung lutherischer und katholischer Theologen. Hrsg. von Harding Meyer und Heinz Schütte. Paderborn 1980, s. 224—227.

liczny charakter Sakramentu Ołtarza. Eklezjalnemu wymiarowi Eucharystii sprzeciwia się — zdaniem Lutra — udzielanie Komunii poza nabożeństwem i prywatne Msze św. (BS 418, 419).

MSZA NIEMIECKA

W świadomości Marcina Lutra kształtował się zamysł «Mszy niemieckiej» kontestującej i reformującej «Mszę papieską». *Die Deutsche Messe* (1526)¹⁶ była ordo liturgicznym uwzględniającym luterską naukę o usprawiedliwieniu. Luter odrzucił kanon rzymski, ofiarowanie i przeistoczenie. Wprowadził komunię św. pod dwiema postaciami oraz język narodowy w miejsce łaciny.¹⁷ Reformator nie zrezygnował więc z obrzędu Mszy św. ale go zreformował zarówno liturgicznie, jak i teologicznie. Podobne stanowisko przyjęła *Konfesja Augsburska*, która deklaruje zachowanie obrzędu zreformowanej przez siebie Mszy. Postanawia wprowadzenie śpiewów niemieckich w miejsce łacińskich. Decyduje się na wyeliminowanie kanonu rzymskiego oraz sformułowań mówiących o Mszy jako ofierze. Zobowiązuje do pouczenia wiernych o treści tego sakramentu.¹⁸

Współcześnie Kościoły Luterskie w Niemczech przygotowują nowe wspólne wydanie swojej Agendy. Dla *Służby Bożej*, w formie najpełniejszej przewidują cztery istotne części: 1) powitanie i zwołanie; 2) przepowiadanie i wyznanie wiary; 3) Wieczерzę Pańską; 4) rozestanie (*der sogennante Meßtyp*). Reformę tę otwartą na inne społeczności wyznaniowe i impulsy cechuje wierność ideałowi luterskiemu.¹⁹

EUCHARYSTIA JAKO SAKRAMENT

Marcin Luter, czytelnik pism św. Augustyna, posługuje się opisem strukturalnym sakramentu zapożyczonym do Biskupa Hippony: *accedat verbum ad elementum et fit sacramentum* (BS 449—450). Sakramentologia katolicka XVI wieku często korzystała z tego samego języka teologicznego np.: Stanisław Hozjusz.²⁰ Znakiem sakramentalnym w przypadku Eucharystii są chleb i wino wraz ze słowem ustanowienia Jezusa Chrystusa.²¹ Według Twórcy Reformacji tylko «Wieczерza Pańska» jest obok chrztu sakramentem w sensie ścisłym.

Bez wątpienia Marcin Luter był wyraźnie przeciwny tej tendencji, która zwyciężyła podczas obrad soboru w Trydencie. Polegała ona na uznaniu siedmiu

¹⁶ Na temat oporów Marcina Lutra w odejściu od zwyczajów liturgii rzymskiej i jego sporu z Karlstadtem zob.: E. Iserloh, *Geschichte und Theologie der Reformation im Grundriß*. Paderborn 1985, s. 45 i 55.

¹⁷ E. Iserloh, V. Vajta, j.w., s. 224—227.

¹⁸ Tamże, s. 211.

¹⁹ Gerd Kerl, *Vertraute Reggelform und aktuelle Ausgestaltung. Der Vorentwurf zur erneuerten Agende. „ACK. Ökumenische Mitteilungen“*. Aachen 79 (1993), s. 22—23.

²⁰ Por. St. C. Napiórkowski, *Z Chrystusem w znakach. Skrypt z sakramentologii ogólnej*. Lublin 1984, s. 30.

²¹ E. Iserloh, V. Vajta, j.w., s. 201.

obzędów za sakramentalne. Zdaniem Reformatora natomiast wyraźnym ustanowieniem przez Chrystusa (mandatum Dei) oraz związaną z nim skutecznością (promissio gratiae) legitymują się tylko chrzest i sakrament Ołtarza.²²

SAKRAMENT RZECZYWISTEJ OBECNOŚCI

Marcin Luter opowiada się w AS bardzo zdecydowanie, podobnie zresztą jak w *Małym i Dużym Katechizmie* za rzeczywistą obecnością ciała i krwi Pańskiej w postaciach eucharystycznych podczas liturgii. Odrzuca też pogląd, sobie współczesny, o obecności Jezusa Chrystusa tylko w chwili, gdy komunია św. jest przyjmowana z wiarą. Przywódca Reformacji pisał: *De sacramento altaris statui-mus panem et vinum in coena esse verum corpus et sanguinem Christi et non tantum dari et sumi a piis, sed etiam a malis christianis et impiis* (BS 450—451).

AS wyrażają przekonanie o rzeczywistej, prawdziwej obecności Chrystusa podczas Eucharystii. Chleb staje się (esse) prawdziwym ciałem, a wino prawdziwą krwią Chrystusa. W tekście niemieckim AS mówi się, że ciało i krew Pańska jest «pod chlebem i winem», pod tymi postaciami (Gestalt, BS 450—451).

Podobnie, jak w innych swych pismach, także w AS M. Luter odrzuca jakiegokolwiek rodzaj symbolicznego rozumienia obecności Chrystusa w sakramencie Ołtarza, który osłabiałby Jego realną obecność. Tym samym Twórca Reformacji wchodził w kontrowersję z poglądami Ulricha Zwingliego oraz niektórych miast niemieckich.²³

AS, zgodnie z duchem Reformacji, nie ukazuje związku sakramentu Ołtarza z ofiarą krzyża Jezusa Chrystusa. Pomija ten wątek teologiczny. Nie odwołuje się do tego wydarzenia zbawczego, aczkolwiek je zakłada. W ten sposób pragnie zaakceptować i uszanować jednorazowość i wystarczalność wydarzenia krzyża w dziele odkupienia. Z katolickiego punktu widzenia takie postawienie sprawy jest redukcjonizmem teologicznym. Aby zobaczyć doktrynę eucharystyczną Marcina Lutra bardziej całościowo należy czytać luterskie teksty eucharystyczne łącznie z tekstami o usprawiedliwieniu w Chrystusie przez wiarę. Poza tym, AS są rodzajem manifestu, też do obrony i dyskusji, dlatego też nie odzwierciedlają całej wizji Eucharystii Doktora z Wittenbergi.

Ucząc o rzeczywistej obecności Jezusa Chrystusa w sakramencie Eucharystii Marcin Luter odrzuca w AS tomistyczną teorię o transsubstancji potwierdzoną przez sobór Laterański IV w roku 1215 (BS 452). Opowiada się raczej za wyjaśnieniem «impanacyjnym» (w chlebie istnieje ciało Pańskie).²⁴ Autor AS odwołuje się to do tekstów Nowego Testamentu: 1 Kor 10,16; 1 Kor 11,28. (BS 452).²⁵ E. Iserloch oraz V. Vajta dowodzą, że obóz reformacyjny akceptował naukę o «konkomitacji», ale jej specjalnie nie akcentował, bojąc się nowych sporów i nieporozumień wśród swoich zwolenników.²⁶

²² Tamże, s. 203—204.

²³ Tamże, s. 206. Zob. BS 451 przypisy. Por. A l f o n s S k o w r o n e k. Światła ekumenii. Warszawa 1984, s. 173—176.

²⁴ W. N i e m c z y k. j.w., s. 370.

²⁵ E. I s e r l o c h, V. V a j t a. j.w., s. 206—207.

²⁶ Tamże, s. 222.

EUCHARYSTIA JAKO KOMUNIA SAKRAMENTALNA

Według Marcina Lutra Jezus Chrystus ustanowił sakrament Ołtarza dla komunii św. Jego ciało i krew są obecne podczas obrzędu sakramentalnego ze względu na przyjmujących komunię św. Eucharystia jest Wieczerzą (Abendmahl), wieczornym posiłkiem.

Luter jednak odrzucał mniemanie, że Jezus Chrystus jest obecny tylko w momencie przyjmowania ciała i krwi Pańskiej.²⁷ Traktował jednak jako nadużycie: kult Najświętszego Sakramentu poza liturgią Eucharystii, procesje teoforyczne, a również przechowywanie Najświętszych Postaci w tabernakulum.

SUB UTRAQUE SPECIE

Pragnąc dochować wierności znakowi ustanowienia Eucharystii, nie tylko słowom Jezusa, ale i Jego gestom, Marcin Luter opowiedział się w AS za komunią św. *sub utraque specie*. Taka forma przyjmowania Eucharystii obowiązuje — zdaniem Reformatora — zarówno szafarza, jak i wiernych. Reformator świadomie sprzeciwiał się tutaj dekretowi soboru z Konstancji (15.VI.1415). Nie atakował przy tym prawdy wiary o obecności ciała Pańskiego pod każdą z obu eucharystycznych postaci. Sprzeciwiał się kategorycznie zwyczajowi udzielania komunii św. tylko pod postacią chleba (BS 451).²⁸

SZAFARZ EUCHARYSTII, SZAFARZ SZAFARZY

AS nie wyodrębnia problemu szafarza Eucharystii. Luter odrzucał bardzo wyraźnie «tendencję donatystyczną», to znaczy spełnienie wymagania obecności świętego szafarza dla ważnego sprawowania sakramentu (BS 450—451).²⁹ Podobne stanowisko zostało wyrażone wcześniej w *Konfesji Augsburskiej* (KA 8,2).

Reformator dostrzegał niewątpliwie potrzebę zapewnienia odpowiedniej liczby duchownych wspólnotom swojej orientacji. Początkowo byli nimi duchowni diecezjalni i zakonni, którzy święcenie kapłańskie otrzymali w Kościele katolickim. M. Luter uświadamiał sobie także konieczność systematycznego ordynowania duchownych: przywódców religijnych, kaznodziejów i szafarzy sakramentów dla swoich wspólnot. W AS zwraca uwagę na sens zachowania dawnego, tradycyjnego rytu święceń. Nie lekceważył także znaczenia sukcesji apostołskiej. Dowodem na to, iż szukał możliwości zachowania sukcesji w własnych wspólnotach jest paradoksalne stwierdzenie, iż w starożytności Kościół nie kwestionował przekazywania i istnienia sukcesji apostołskiej także w społecznościach heretyckich

²⁷ Tamże, s. 208.

²⁸ Tamże, s. 220—224.

²⁹ Avery Dulles, George Lindbeck. Die Bischöfe und der Dienst des Evangeliums. Ein Kommentar zu CA 5,14 und 28. Confessio Augustana. Bekenntnis des einen Glaubens... Hrsg. von H. Meyer und H. Schütte. Paderborn 1980, s. 152; E. Islerloh, V. Vajta. j.w., s. 200.

(BS 458). Teoretycznie, warunkowo, stawiał sprawę udzielania święceń przez biskupów katolickich. Można by odwołać się do ich posługi, gdyby biskupi zaczęli troszczyć się o Ewangelię i wyrzekli się przepychu (BS 457).

Wiadomo, że Luter sam ordynował pastorów nie będąc biskupem. Uważał, iż znalazł się w sytuacji pewnego przymusu pastoralnego, której nie można było rozwiązać w klasyczny, tradycyjny i kanoniczny sposób.

Na podstawie lektury AS można przypuszczać, że szafarzem Eucharystii może być ordynowany duchowny, to znaczy niekoniecznie prezbiter, ale również kaznodzieja (BS 458).³⁰

AS i inne *Księgi Symboliczne* nie przewidują możliwości wydelegowania kogoś z laików przez wspólnotę (gminę) do przewodniczenia Eucharystii, gdy brakuje ordynowanego szafarza. Taką możliwość widział Marcin Luter we wczesnej fazie swojej refleksji teologicznej. (Über des Amt, 1523), rozpatrując problemy husytów utraquistów, a więc problem historyczny.³¹ Avery Dulles uważa, że milczenie *Konfesji Augsburskiej* w tej kwestii pozostawia sprawę otwartą.³²

EUCHARYSTIA PAMIĄTKA OFIARY KRZYŻA

Twórca Reformacji akcentował bardzo jednorazowość ofiary krzyża Jezusa Chrystusa. Było to wydarzenie jedyne w dziejach, niepowtarzalne oraz redempcyjne nie wystarczające. Z ofiarą odkupienia Jezusa Chrystusa nie mogą konkurować, ani tym bardziej jej zastąpić jakiegokolwiek ludzkie ofiary. M. Luter dostrzegał niepokonalną sprzeczność pomiędzy wydarzeniem Krzyża a katolickim kultem eucharystycznym. Uważał, że nie można pogodzić jedynej i niepowtarzalnej ofiary Jezusa Chrystusa z codzienną, wielokrotnie sprawowaną ofiarą Kościoła czyli Mszą św.³³ Eucharystia posiada — zdaniem Reformatora — charakter sakramentalny, a nie ofiarny. Jest przeto znakiem-sakramentem wskazującym na rzeczywistą obecność Jezusa Chrystusa w liturgii. Jest działaniem «z góry», idącym od Boga przez Jezusa Chrystusa do wiernego czy też społeczności wiernych. Nie jest żadną miarą działaniem «z dołu», od wspólnoty Kościoła — którego Głową jest Chrystus — ku Bogu Ojcu.³⁴

M. Luter nie dostrzegał ekspiacyjnego, przebłagalnego, wstawieniczego wymiaru Eucharystii, a jedynie komunijny. Był przekonany, iż doskonałym prze-

³⁰ Wg *Konfesji Augsburskiej*, jak zauważają H. Meyer i H. Schütte: „Das kirchliche Amt ist, wie Art. 5 es zum Ausdruck bringt heilsnotwendig”. *Apologia Konfesji* (13, 11n) opowiada się za ordynacją poprzez modlitwę i włożenie rąk. Zob. Harding Meyer, Heinz Schütte. Die Auffassung von Kirche im Augsburger Bekenntnis. Confessio Augustana. Bekenntnis des einen Glaubens... Hrsg. von H. Meyer und H. Schütte. Paderborn 1980, s. 188—189. M. Luter uważał, że ordynacja szafarza Eucharystii może dokonać się również przez nie-biskupa, ale prezbitera. Reformator podzielał tu zapewne stanowisko F. Melanchtona zawarte w *Traktacie o prymacie i władzy papieskiej z 1537 roku*: „Pfarrer ordienieren mögen, wenn die Bischöfe versagen.” Zob. Avery Dulles, George Lindbeck. Die Bischöfe und der Dienst des Evangeliums. j.w., s. 157.

³¹ A. Dulles, G. Lindbeck. j.w., s. 159.

³² Tamże, s. 160.

³³ E. Isenlohr, V. Vajta. j.w., s. 212.

³⁴ Tamże, s. 211.

bląganiem, usprawiedliwieniem i uświęceniem była ofiara krzyża Jezusa Chrystusa. Nie odwoływał się do wschodniego rozumienia modlitwy i liturgii. W Eucharystii nie odnajdywał synergii, to jest wspólnego czynu — przy zachowaniu odpowiednich proporcji — łaski Bożej i woli ludzkiej. Ta synergia nie uchyla koniecznego zbawczego pośrednictwa Jezusa Chrystusa i nie umniejsza roli łaski Bożej w procesie usprawiedliwienia.

Jest niemożliwe — zdaniem Przywódcy Reformacji — aby Msza św. mogła pomagać w procesie usprawiedliwienia grzesznika. Byłoby to wejściem w funkcje i kompetencje Jezusa Chrystusa, jedynego Sprawcy naszego zbawienia. Byłoby to naruszeniem Jego boskich uprawnień. Stąd zbędność, bezowocność, nieskuteczność i bałwochwalstwo Mszy św.: *welchs doch allein soll und muß tun das Lamb Gottes* (BS 416).

Eucharystia jest dla M. Lutra sakramentem Ołtarza, a jednocześnie pamiątka Pana (Gedächtnis). Stosując termin zapożyczony z formuły ustanowienia Eucharystii „pamiątka = wspomnienie” nie rozumiał go jednak w duchu patrystycznej anamnesis = memoria. Ojcowie Kościoła widzieli w Eucharystii wspomnienie, które w sposób sakramentalny (symboliczny) zawiera w sobie realnie to, co przywołuje i do czego odwołuje się.³⁵ Według katolickiego i prawosławnego rozumienia jedyna, niepowtarzalna ofiara Krzyża staje się obecna i dostępna — dzięki działaniu Ducha Świętego — we Mszy św., która jest ofiarą prześlągania, aczkolwiek nie nową, odrębną, nie inną od ofiary Krzyża. (Sobór Trydencki DS 1753).³⁶

ZAKOŃCZENIE

AS są rodzajem manifestu oraz tez do dyskusji. Posiadają kształt apologii i polemiki, a jednocześnie syntezy, własnego reformacyjnego stanowiska. Nauka AS o Eucharystii odbiega w zasadniczych punktach od doktryny Kościoła katolickiego przełomu średniowiecza i czasów nowożytnych oraz Soboru Trydenckiego.

Marcin Luter opisywał i rozumiał Eucharystię jako pamiątkę, sakrament i komunię. Nie rezygnował z nauki o realnej obecności, aczkolwiek odrzucał teorię transsubstancjacji. Kategorycznie zrywał z rozumieniem Eucharystii jako ofiary. Ponadto wysuwał szereg postulatów dla reformy praktyki eucharystycznej. Przede wszystkim zmienił obrzęd sprawowania Mszy św. w duchu swojej nauki o usprawiedliwieniu i o Chrystusie. Negował procesje i kult eucharystyczny poza akcją sakramentalną. Wprowadził komunię *sub utraque specie* oraz język narodowy do liturgii. Dopuszczał możliwość odejścia od tradycyjnych wymagań stawianych w Kościele szafarzom święceń. Występował przeciw nadużyciom w praktyce eucharystycznej Kościoła oraz wypaczeniom i oczywistym przerostom pobożności chrześcijańskiej swoich czasów.

Myśl eucharystyczna M. Lutra była w stosunku do zastanej rewolucyjna i redukcjonistyczna. Przynosiła regułę teologiczną dla kultu sakramentalnego.

³⁵ Na temat realnego pojmowania symbolu zob.: A. G e r k e n. Teologia Eucharystii. Z niem. przeł. S. S z c z y r b o w s k i. Warszawa 1977, s. 68—89. E. I s e r l o h, V. V a j t a. j.w., s. 215.

³⁶ E. I s e r l o h, V. V a j t a. j.w., s. 219.

W ciągu 4 następnych stuleci wiele rozwiązań proponowanych przez Reformatora zostało recypowanych w całości lub części przez Kościół katolicki. Myśl Marcina Lutra posiada «obszary» możliwe do zaakceptowania przez katolików. Kwestią, która nadal poważnie dzieli wyznanie katolickie i ewangelickie jest kwestionowanie ofiarnego charakteru liturgii eucharystycznej oraz prawa historycznego rozwoju form pobożności i kultu Eucharystii (co miało miejsce w wiekach średnich). Także kwestia sakramentalnego charakteru ordynacji szafarzy Eucharystii (w tym od niedawna kobiet) jest trudna do wzajemnego uznania i uzgodnienia poprzez oba Kościoły. M. Luter dostrzegał słusznie znaczenie Mszy św. dla katolicyzmu, gdy pisał: «gdy upadnie Msza, upadnie papieństwo» (KS 357, BS 419). Jego intuicja, że spór o Eucharystię będzie długotrwały (eviglich) była właściwa. Dramat «zranionego sakramentu jedności» trwa.

DIE EUCHARISTIE IN DEN „SCHMALKALDISCHEN ARTIKELN” MARTIN LUTHERS

ZUSAMMENFASSUNG

„Die Schmalkaldische Artikel” von Doktor Martin Luther gehören zu den fundamentalen Bekenntnisschriften des Lutheranismus. Sie enthalten auch die Doktrine des Altarsakraments. Die Lehre über Eucharistie ist sehr scharf antirömisch, antipapistisch, antischolastisch. Man muss aber heute der Inhalt der Artikel von der polemischen Sprache des Reformators unterscheiden.